

ПРОБЛЕМИ ВАСПИТНОГ РАДА

Емина Хебиб¹
Вера Спасеновић
Одељење за педагогију
Филозофски факултет
Београд

UDK 371.322.5
ID 181666316
Прегледни чланак
НВ.ЛХ 1.2011.
Примљен: 1. X 2010.

ЗНАЧАЈ РАЗГРАНАТЕ СТРУКТУРЕ ШКОЛСКИХ АКТИВНОСТИ

Апстракт У раду се разматра питање потребе и значаја организовања и реализовања бројних и разноврсних школских активности које поред наставних активности треба да чине саставни део школског програма, односно целину структуре активности школе. Дат је преглед и објашњење већег броја школских активности које су сврстане у следеће категорије: (а) школске активности намењене ученицима (наставне активности и друге васпитно-образовне активности које се реализују у школи и ван ње); (б) културно-образовне активности намењене различитим категоријама потенцијалних корисника; (ц) активности индиректно повезане са наставним, васпитно-образовним радом и културним деловањем школе којима се обезбеђују претпоставке успешног школског рада. Посебна пажња посвећена је сагледавању могућих ефеката васпитно-образовних ваннаставних активности и то са аспекта доприноса који оне могу имати на рад и развој ученика, професионално деловање и понашање наставника и развој школе као институције. Истиче се да разграната структура школских активности доприноси успешнијем остваривању предвиђених циљева и исхода васпитно-образовног рада, професионалном развоју наставника и осталих запослених у школи, као и профилисању програмске специфичности школе.

Кључне речи: структура школских активности, класификација школских активности, ефекти ваннаставних активности.

THE IMPORTANCE OF EXTENDED STRUCTURE OF SCHOOL ACTIVITIES

Abstract The article elaborates the issue of the need and importance of organizing and realizing various school activities which, beside teaching/learning activities, should be a part of a school programme, i.e. the totality of the school activities structure. A review and explanation of a number of school activities are presented. The activities are listed in the following categories: (a) school activities for students (educational activities performed in and out of school); (b) cultural-educational activities for different categories of potential users; (c) activities indirectly related to educational and cultural roles of school as presuppositions of successful school work. Special attention is paid to possible effects educational outdoor activities may have on students' engagement and development, professional activities and behaviour of teachers and the development of the school as institution. The outstretched structure of school activities contributes successful completion of the planned educational goals and outcomes, stimulates further professional teacher development and other employees, and aids establishing a specific educational profile of the school.

¹ ehebib@f.bg.ac.rs

Keywords: school activity structure, school activity classification, outdoor activity effects.

ЗНАЧЕНИЕ РАЗВЕТВЛЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ШКОЛЬНЫХ АКТИВНОСТЕЙ

Резюме *В работе обсуждается проблема организации и реализации многочисленных и разнообразных школьных активностей, которые наряду с обучением составляют школьную программу, т.е. целостную структуру деятельности школы. Приводится обзор школьных активностей и следующая классификация: а) школьные активности учащихся (учебная деятельность и другие воспитательно-образовательные активности, осуществляемые в школе и вне школы); б) культурно-образовательные активности; в) активности косвенно связанные с учебной, воспитательно-образовательной и культурной деятельностью школы как предпосылки ее успешной работы. Особое внимание уделяется определению эффективности воспитательно-образовательной внеклассной работы с аспекта ее влияния на работу и развитие учеников, на профессиональное усовершенствование и поведение преподавателей и развитие школы как образовательного учреждения. Подчеркивается, что разветвленная структура школьных активностей способствует более успешной реализации целей и результатов воспитательно-образовательной работы, профессиональному развитию преподавателей и сотрудников в процессе образования, а также и выявлению программной специфики школы.*

Ключевые слова: структура школьных активностей, классификация школьных активностей, эффективность внеклассной работы.

Увод

У разматрањима питања структуре и садржаја школског програма најчешће се пажња задржава на наставним активностима. Наставним активностима се остварује основна функција школе и њена делатност, па је логично да наставни процес чини и основу програма школског рада. Међутим, поред наставе, у школи могу и треба да се реализују и друге васпитно-образовне активности које је, такође, потребно унапред планирати, осмишљавати и спроводити с циљем остваривања васпитне и образовне функције школе. Не чуди, стога, што се у педагошкој литератури наилази на предлог да се због бројности и разноврсности школских активности може користити и синтагма структура васпитно-образовних активности школе. Иако је у класичној организационој шеми основне и средње школе постојала подела на: наставу, ваннаставни рад и културну и јавну делатност школе, у већини случајева рад школе се сводио на извршавање обавеза из домена наставног рада. Насупрот томе, савремену школу треба да одликује богата структура разноврсних васпитно-образовних и других активности, не само са ученицима, већ и са другом децом, родитељима и осталим грађанима

(Трнавац и Ђорђевић, 2007). Уколико се у школи поред наставе реализују и друге васпитно-образовне активности, могуће је очекивати виши ниво квалитета у остваривању предвиђених циљева и исхода васпитно-образовног рада, а богатство и разноврсност школских активности сигурно може допринети и професионалном развоју наставника и осталих запослених у школи, као и профилисању програмске специфичности школе.

Након навођења и објашњења различитих врста школских активности које се, према важећим законским и програмским решењима, могу срести у школској пракси, посебно ћемо се задржати на питању значаја и ефеката школских активности које су по функцији и природи васпитно-образовне а нису у наставним активностима.

Тешкоће класификације школских активности

Прегледом речничке и енциклопедијске грађе, уџбеника педагогије, као и литературе из области школске педагогије и дидактике, стиче се утисак да се различито одговара на питања о броју и садржају разноврсних школских активности. С друге стране, приметна је сагласност међу различитим ауторима у ставу да се школске активности, према сличности циљева и садржаја, могу груписати у неколико категорија које се понекад означавају слојевима структуре васпитно-образовних активности школе (Трнавац и Ђорђевић, 2007). Најчешће се издвајају три слоја школских активности. У први слој сврставају се наставне активности, у други васпитно-образовне активности намењене ученицима које се организују изван наставе (попут секција слободних активности, друштвено-корисног рада ученика, рада дечјих и омладинских организација и удружења у школи, ученичке самоуправе и деловања ученичких заједница, специјалног васпитно-образовног рада и сл.), а у трећи слој остале активности школе које нису примарно васпитно-образовне, али се њиховом реализацијом може допринети успешнијем наставном и васпитно-образовном раду у школи (активности које се односе на сарадњу школе са локалном заједницом, попут културне и јавне делатности школе, сарадње школе са родитељима ученика, сарадње са институцијама културе и сл.).²

Покушаји сврставања бројних и разноврсних активности школе према сродности у различите категорије резултирали су општеприхваћеном поделом на: наставне, ваннаставне, ваншколске и остале активности школе.

² Поједини аутори издвајају и четврти слој структуре васпитно-образовних активности школе у који убрајају васпитно-образовне активности које школа организује за тзв. неученичке категорије. Тако нпр. Трнавац у четврти слој убраја организовање предшколског васпитања, образовања одраслих у школи и основно балетско и музичко васпитање и образовање (Трнавац и Ђорђевић, 2007).

Наведене четири категорије школских активности и пратећа термилошка решења помињу се у већини стручних тематских радова, у законским и програмским документима на основу којих се одвија рад у школи, а користе се и у пракси. Међутим, приметне су разлике код различитих аутора и у различитим изворима када је реч о називу, броју и садржају појединачних школских активности у свакој од четири категорије. Те разлике упућују на закључак да се различити аутори не руководе једним ни јединственим критеријумом у класификацији школских активности, што отежава процену адекватности понуђених термилошких решења. Сигурно је да се још увек јављају тешкоће и дилеме у приказу сложене делатности школе, што захтева претходно задржавање на питању сврхе и критеријума класификације појединачних школских активности пре него што се приступи њиховом навођењу и разврставању.³

Уколико бисмо као неке од могућих критеријума класификације школских активности издвојили на пример: циљ, исходе и садржај активности; начин организације и реализације активности; учеснике активности и добити од учешћа у активности по саме учеснике..., сигурно бисмо лакше могли доћи до одговора на питање како дати свеобухватан а јасан и прегледан приказ структуре школских активности.

Ако имамо на уму чињеницу да је школа друштвена институција специфичне, али јасне и дефинисане намене, све школске активности, без обзира на њихову бројност и различитост, могу се поделити на две групе: (а) активности којима се директно остварује основна функција школе – васпитање и образовање деце и младих и (б) активности које не представљају непосредан, директан васпитно-образовни рад, али су по прожимању могућих ефеката повезане с њим. Полазећи од идеје да је основна функција школе остваривање процеса учења и развоја ученика, долазимо до закључка да срж делатности школе треба да представљају васпитно-образовне активности намењене ученицима, међу којима посебно место заузимају наставне активности.

Уважавајући све приметнија размишљања о потреби отварања школе као институције према различитим категоријама потенцијалних корисника образовних и културних услуга, као и идеју о претпоставкама и могућностима развијања школског рада на демократским принципима (међу којима се као посебно вредно истиче право на партиципацију), поред активности

³ Може се тако поставити питање да ли је сврсисходна подела школских васпитно-образовних активности намењених ученицима које се реализују изван наставе на ваннаставне и ваншколске активности, посебно уколико се као једини критеријум раздвајања узима место одвијања активности. Потврду налазимо и у чињеници да се нпр. на енглеском говорном подручју користи један термин (*extracurricular activities*) за означавање свих школских активности које излазе изван оквира програма наставног рада.

Значај разгранате структуре школских активности

намењених ученицима, међу школским активностима потребно је препознати и културно-образовне активности намењене локалној заједници. У процесу класификације бројних и разноврсних школских активности, важно је имати на уму и начин на који се појединачне активности могу организovati и претпоставке успешне реализације активности (међу којима су посебно важни кадровски, временски, просторни и материјално-технички услови рада у школи). Уколико школа не располаже потребним ресурсима, поједина васпитно-образовна активност намењена ученицима или другој категорији корисника може се реализовати ван школе, што је простор за успостављање и развијање сарадње школе са појединцима и институцијама у окружењу.

На основу свега тога, бројне и разноврсне школске активности могли бисмо разврстати у следеће категорије:

- школске активности намењене ученицима;
- наставне активности;
- друге васпитно-образовне активности које се реализују у школи и ван ње;
- културно-образовне активности намењене различитим категоријама потенцијалних корисника;
- активности индиректно повезане са наставним, васпитно-образовним радом и културним деловањем школе којима се обезбеђују претпоставке успешног школског рада.

Дакле, нудимо мали одмак од општеприхваћене поделе на наставне, ваннаставне, ваншколске и остале активности школе. Дати одмак смо направили са двоструком намером. Пре свега, намера нам је била да стигнемо до свеобухватног, али ако је могуће прецизнијег прегледа школских активности утемељеног на јасним полазним критеријумима. С друге стране, хтели смо истакнемо оно што мислимо о школи и школском раду: срж школских активности чине активности намењене ученицима; у школи је неопходно, поред наставе, реализовати различите форме васпитно-образовног рада с ученицима, тј. школа има обавезу да организује и реализује различите васпитно-образовне активности за ученике изван наставног времена, унутар и ван простора школе (при чему је много важније, чини се, препознати важност таквих активности од тога да их прецизно разврстамо у категорије ваннаставних и ваншколских активности); школа као институција треба да покаже осетљивост за специфичне образовне и културне потребе младих и одраслих из локалне средине и да развија и реализује одговарајуће програмске активности; отвореност школе према родитељима и другим појединцима и институцијама из локалне средине доприноси квалитету школског рада и развоју школе као институције...

Структура школских активности

У овом делу текста дајемо листу школских активности према претходно издвојеној категоризацији, са кратким објашњењима сврхе, циљева, садржаја и могућих начина организације и реализације појединачних активности.⁴ Одредили смо се да дати приказ вежемо за нашу основну школу, не само због доступности потребних извора података (из стручне литературе, нормативне основе и праксе), већ и због тога што је реалније очекивати да разноврсност школских активности буде управо одлика оног нивоа образовања које има статус обавезности.

На почетку представљамо школске активности намењене ученицима: наставне активности и друге васпитно-образовне активности које се реализују у школи и ван ње.

Наставне активности. Настава као централна активност у школи и процес којим се остварује основна функција школе може имати следеће појавне форме које можемо одредити и као различите врсте наставе: редовна настава, изборна настава, факултативна настава, додатна настава, допунска настава, практична настава, припремна настава, пригодна настава итд.

Редовна настава је врста наставе којом се реализује званични програм наставног рада и која је обавезна за све ученике. Изборна и факултативна настава представљају један од начина диференцијације наставног рада и пружају могућност за задовољавање индивидуалних потреба, интересовања и склоности ученика током школовања. Изборна и факултативна настава се остварују путем изборних, односно факултативних предмета на принципима слободног избора ученика и, у случају факултативних предмета, добровољности. То значи да су ученици обавезни да изаберу неки од оних изборних предмета које школа нуди (број изборних предмета које ученик може и мора да изабере прописан је званичним програмским документом), али се слободно одређују за изборни(е) предмет(е) који ће изучавати. С друге стране, ученици нису обавезни да похађају програме факултативне наставе, али уколико се одреде за неки од понуђених факултативних предмета, дужни су да испуњавају све програмом предмета предвиђене обавезе. Додатна и допунска настава се организују на принципима диференцијације и индивидуализације наставног рада и не спроводе се само с ученицима једног одељења. Додатна настава је намењена ученицима који успешно овладавају садржајима у редовној настави и/или показују изразитије способности, склоности и интересовања за одређене научне и уметничке дисциплине или подручја. Ученицима се пружа могућност

⁴ Одређења и описе наведених активности израдили смо самостално за потребе рада консултујући следеће изворе: International Encyclopedia of Education, 1994; Педагошка енциклопедија, 1989; Педагошки лексикон, 1996; Трнавац, 2005; Трнавац и Ђорђевић, 2007.

проширивања и продубљивања знања, а истовремено и развој у складу с индивидуалним могућностима и потребама. Допунска настава је намењена ученицима који из било којих разлога имају тешкоћа у савладавању градива и постизању задовољавајућих образовних резултата. Инструктивним радом се пружа помоћ ученицима да накнадно савладају оно што нису успели током редовне наставе. Практичном наставом се означавају различите практичне вежбе као релативно самосталне компоненте наставног процеса (извођење вежби из појединих предмета, нпр. лабораторијске вежбе, вежбе производно-техничког карактера или увежбавање одређене радње или активности ради оспособљавања за успешан рад у току и након школовања). Припремна настава се организује када је ученике потребно увести у нови наставни предмет, наставно подручје или неку радикалнију иновацију у настави (назива се још и уводна настава или пропедутика). Пригодна настава се организује у ситуацијама када постоје значајни и пригодни догађаји (разне друштвене прославе, важна збивања у локалној средини, појаве у природи везане за одређена годишња доба, елементарне непогоде и сл.).

Друге васпитно-образовне активности које се реализују у школи и ван ње. У школи је могуће и потребно организовати различите активности које су намењене ученицима, тј. њиховом васпитању и образовању, а не припадају наставном раду. Ове активности се организују у склопу укупног времена које ученици проводе у школи, али ван наставе, а понекад и ван школског објекта. За учешће у овим активностима ученици се слободно опредељују према понуђеном програму школе, а рад са ученицима се обично организује без обзира на припадност одређеном одељењском колективу. Међу васпитно-образовним активностима које су намењене ученицима а не односе се на наставне активности, посебно су значајне: слободне активности ученика; ученичке заједнице; ученичка тела, органи и удружења; друштвено-користан и производни рад ученика; дечје и омладинске организације; корективни педагошки рад и професионална оријентација.

Слободне активности ученика су засноване на начелима слободног избора ученика и усмерене су на поштовање индивидуалних особености ученика, задовољавање њихових интересовања и оспособљавање за продуктивно коришћење слободног времена, чиме се доприноси интелектуалном, социјалном и емоционалном развоју личности, као и развоју креативности. Слободне активности се тематски и садржајно могу груписати у: научно-истраживачке, културно-уметничке, техничко-производне и спортско-рекреативне активности. Основни организациони облици рада су секције, групе, клубови, кружоци, дружине, активи и сл. У школи се формирају следеће ученичке заједнице: одељењски, разредни и школски колективи (одељењска заједница, разредна заједница и заједница ученика школе), с

циљем да допринесу ученичком самоорганизовању, успешном остваривању плана и програма васпитно-образовног рада и њиховом активнијем укључивању у целокупни рад и живот школе. Ученичка тела, органи, удружења представљају облик удруживања ученика у школи који се организује с циљем унапређивања права и интереса ученика у школи, као и њиховог активнијег учешћа у животу школске заједнице. На пример, ученички парламент представља репрезентативно тело ученика (у последња два разреда основне школе и у средњој школи), чије је оснивање слободно и законски загарантовано, а омогућава заступање интереса свих ученика у школи и њихово суделовање у процесу доношења одлука. Друштвено-користан рад ученика је облик продуктивног рада ученика који обухвата разне услужне делатности ученика у школи, радове у корист школе, радове на унапређењу места, акције локалног значаја итд. Производни рад ученика као облик учешћа ученика у процесу стварања материјалних вредности, тј. производњи предмета употребне вредности реализује се радом ученичке задруге која представља интересни школски ученички колектив формиран на педагошким и радно-производним принципима. У школи своје огранке могу имати дечје и омладинске организације (нпр. Дечји савез, Покрет горана, Подмладак Црвеног крста, Савез извиђача, Друштво младих истраживача, Музичка омладина итд.) које својим деловањем (као и ученичка тела, органи и удружења) отварају могућност за ученичку партиципацију у школи, као и за јаче повезивање школе и заједнице. Корективни педагошки рад, тј. рад са ученицима који имају сметње у развоју (поремећаји вида и слуха, говорне и језичке тешкоће, емоционалне тешкоће, проблеми у понашању и учењу итд.), а који је усмерен на ублажавање или исправљање сметњи и подстицање интелектуалног, емоционалног, социјалног и физичког развоја спроводи се индивидуалним приступом уз ангажовање тима стручњака. Професионална оријентација, коју такође може реализовати тим стручњака, односи се на процес усмеравања ученика приликом избора будуће школе и/или занимања с циљем усклађивања личних жеља, склоности и способности појединца и потреба заједнице за одговарајућим кадровима.

Међу васпитно-образовним активностима које школа организује за ученике, а реализују се изван школског објекта (у близини школе, месту или ван места становања) поред, на пример, посета институцијама културе, посебно треба истаћи рекреативну наставу (или школу у природи) и ђачке екскурзије, због тога што пружају израженију могућност за остваривање резултата у домену физичко-здравственог и емоционално-социјалног развоја ученика. Рекреативна настава као саставни део школског програма представља облик васпитно-образовног рада који се у одговарајућем временском трајању (обично од седам до десет дана) одвија у условима природне

средине. Екскурзије, такође, чине облик васпитно-образовног рада који се остварује ван места боравка ученика у краћем трајању, ради непосредног упознавања природне и друштвене средине, културно-историјских локалитета и духовног наслеђа.

Културно-образовне активности намењене различитим категоријама потенцијалних корисника. Школа може као део свог школског програма остваривати програм музичког и балетског образовања, програм за образовање одраслих, васпитни програм за ученике у школи са домом, предшколски програм, тј. програм припреме за школу, као и друге програме и активности усмерене на унапређивање образовно-васпитног рада, повећање квалитета и доступности образовања и васпитања (Закон о основама система образовања и васпитања, 2009).

Активности индиректно повезане са наставним, васпитно-образовним радом и културним деловањем школе којима се обезбеђују претпоставке успешног школског рада. Ради обезбеђивања свих потребних ресурса и одговарајућих подстицајних услова за реализацију различитих наведених и описаних активности, у школи се реализују и активности којима је основна намена остваривање и развијање сарадничких односа с родитељима ученика, појединцима и институцијама из локалног школског окружења. Потреба за развијањем сарадничких односа између школе и окружења произлази из три разлога. Пре свега, окружење школе у којем живе ученици представља извор значајних васпитних и других утицаја којима су они изложени и које би требало узимати у обзир приликом конципирања и реализације школског рада и свих школских активности. Друго, појединци и институције из локалног школског окружења могу представљати извор материјалне, техничке и стручне подршке у реализацији школског рада. И треће, школски рад не би требало да буде одговорност само запослених у школи, већ и свих појединаца, група и институција заинтересованих за ту делатност (при чему не треба заборавити да одговорност за процес и резултате школског рада увек мора бити праћена правом учествовања у доношењу одлука о свим елементима школског рада и функционисања школске институције) (Хебиб, 2009).

Значај и ефекти разноврсних школских активности намењених ученицима

Разлоге за организовање разноврсних школских активности и њихов значај најпотпуније је могуће сагледати кроз покушај идентификације позитивних ефеката које њихова реализација има по рад и развој ученика, али и по рад и развој запослених у школи (пре свега, наставника) и функционисање школе као институције. Посебно је корисно препознати потенцијалне

ефекте васпитно-образовних активности намењених ученицима, а које се у организацији школе реализују ван наставних активности (а понекад и ван школе). Задржаћемо се на анализи питања ефеката васпитно-образовних ваннаставних активности с аспекта доприноса који оне могу имати на рад и развој ученика, професионално деловање и понашање наставника и развој школе као институције. С обзиром на функцију и природу васпитно-образовног рада у школи, највећа пажња биће посвећена првој групи ефеката. Треба, ипак, напоменути да је ова проблематика интензивније проучавана у страним земљама, што је условило да се приликом приказа емпиријских налаза ослонимо превасходно на истраживања вршена у другим срединама.

Ефекти ваннаставних активности на рад и развој ученика. Проблем значаја и ефеката учешћа ученика у ваннаставним активностима често се јавља као предмет истраживања и тема стручних радова. На основу прегледа доступних извора, могло би се закључити да је приметна општа сагласност у оцени да постојање разгранате структуре васпитно-образовних активности школе доприноси остваривању позитивних ефеката школовања на развој личности ученика. Истиче се да се остваривањем разноврсних ваннаставних активности отварају шире могућности за задовољавање ученичких интересовања и потреба, испољавање талената и креативности, развијање интелектуалних способности, остваривање повољних односа са наставницима и вршњацима итд. (према: Marsh & Kleitman, 2002).

Учешће ученика у ваннаставним активностима позитивно је повезано са школским постигнућем, образовним аспирацијама и заинтересованошћу ученика за рад и живот школе (Cooper et al., 1999; Gerber, 1996; Mahoney, 2000; Marsh, 1992). Ученици који се активно ангажују у ваннаставним активностима имају израженије осећање припадања школској заједници, виши ниво задовољства школом (Mahoney & Cairns, 1997), а код ових ученика је и мања вероватноћа бежања са часова и избегавања школских обавеза. Када је реч о социоемоционалном функционисању ученика, учешће у ваннаставним активностима се јавља као предиктор интерперсоналне компетентности, већег самопоуздања и нижег нивоа депресивности (Fredricks & Eccles, 2006; Mahoney, Cairns, & Farmer, 2003).

Значај и ефекти ваннаставних активности посебно долазе до изражаја у социо-културно депривираним срединама, као и код породица ученика чији су услови живота мање повољни (према: Marsh & Kleitman, 2002; McNeal, 1999). Мисли се, пре свега, на сеоске или географски удаљене локације у којима су потенцијални ресурси значајни за интелектуални, социјални и емоционални развој појединца ограничени на школу као културни центар заједнице. Налази потврђују да је корист од учешћа у ваннаставним активностима знатно већа за ученике нижег социо-економског статуса

(Marsh, 1992). С правом се може тврдити да школа у тим случајевима остварује и социјално-заштитну функцију, обезбеђујући ученицима могућност квалитетног провођења слободног времена, задовољавања интересовања, развијања талената и обогаћивања искустава.

У тумачењу односа између ваннаставних активности и позитивних ефеката који се остварују често се истиче да ваннаставне активности највероватније доприносе већој посвећености ученика школским обавезама. С друге стране, могуће је да когнитивне и социјалне вештине које се развијају током бављења ваннаставним активностима ученици користе и у ситуацији учења и наставе, чиме се доприноси и остваривању образовних резултата. Коначно, ваннаставне активности отварају могућност ученицима да боље упознају наставнике у условима ван уобичајеног наставног контекста, што се може одразити на већи степен прихватања захтева и очекивања одраслих, а тиме и на спремност ученика да их остваре.

Иако истраживања у већини случајева указују на позитивну повезаност учешћа ученика у ваннаставним активностима и остваривања пожељних исхода образовања, налази појединих истраживања показују да ваннаставне активности не доприносе увек остваривању позитивних ефеката. У једном од истраживања посвећеном ефектима ваннаставних активности код ученика завршног разреда средње школе, показано је тако да је учешће ученика у ваннаставним активностима позитивно повезано са шеснаест од укупно испитивана двадесет два могућа академска и неакадемска исхода, мада, када су посматрани ефекти појединачних ваннаставних активности, налази нису били једнозначни (Marsh, 1992). С друге стране, у неким истраживањима указано је на повезаност ангажовања ученика у појединим активностима (нпр. спортским) и непожељних облика понашања или на везу између учешћа ученика у висококомпетитивним активностима и повећаног нивоа анксиозности и стреса код ученика (према: Fredricks & Eccles, 2006).

Истраживачки налази се донекле разликују зависно од приступа истраживача и одабраних методолошких решења (да ли се узима у обзир врста активности, степен ангажовања, број активности у које је ученик укључен, узраст ученика итд.). Такође, јавља се дилема како тумачити смер повезаности између учешћа ученика у ваннаставним активностима и остваривања позитивних академских и неакадемских исхода. Будући да је учешће ученика у ваннаставним активностима добровољног карактера, тј. заснива се на слободном избору ученика, поставља се питање да ли се за ове активности опредељују ученици који већ имају развијена интересовања, склоности и способности или су то заправо ефекти суделовања у тим активностима. Како би размотрили ову дилему, истраживачи су прибегли лонгитудиналним ис-

траживањима, у којима су претходно контролисали постојање евентуалних разлика међу ученицима у погледу испитиваних васпитно-образовних ефеката, као и утицаја социодемографских варијабли.⁵ Резултати истраживања доследно показују да учешће ученика у ваннаставним активностима чини предиктор академског и социо-емоционалног функционисања појединца у наредном периоду (Fredricks & Eccles, 2006; Marsh, 1992).

С обзиром на бројне и различите позитивне ефекте које учешће ученика у ваннаставним активностима има по њихов целокупни развој, важно је сагледати који све фактори утичу на ангажовање ученика у наведеним активностима. Разматрајући то питање, аутори су се усмерили на индивидуалне карактеристике ученика, с једне стране, и на одлике функционисања школске институције, с друге стране.

Када су у питању индивидуалне карактеристике ученика као детерминанте учешћа ученика у ваннаставним активностима, разматран је узраст ученика, пол, школски успех, способности, социоекономски статус, етничка припадност итд. (према: McNeal, 1998). Резултати већег броја

⁵ Као илустрацију наводимо резултате неколико истраживања. У оквиру лонгитудиналног истраживања које је обухватило период од четири године испитиван је однос између ангажовања ученика у ваннаставним активностима и степена њихове прилагођености на узорку од 362 ученика канадских школа узраста од 7. до 10. разреда. Налази показују да: (а) што је већи степен ангажовања ученика у спортским активностима на почетку средње школе, то је и већа шанса за конзумирање алкохола у наредним годинама; (б) како се степен учешћа ученика у културно-уметничким активностима повећава, тако се смањује вероватноћа од испољавања симптома депресивности; (ц) већа је вероватноћа остваривања доброг школског успеха за ученике који учествују у различитим омладинским клубовима. Такође, налази показују да постоји обострани смер утицаја између учешћа у ваннаставним активностима и нивоа прилагођености ученика. Тако, рецимо, иако се на основу ангажовања ученика у културно-уметничким активностима може предвидети добар школски успех ученика, тако се, с друге стране, може очекивати да се управо ученици с добрим школским успехом интензивније ангажују у датим активностима током наредног периода (Denault, Poulin & Pedersen, 2009).

Однос између учешћа ученика у ваннаставним активностима и степена прилагођености појединца (школски успех, ставови према школи и учењу, образовне аспирације, употреба психоактивних супстанци) био је предмет и истраживања у којем је учествовало око 2.500 ученика шестих разреда из шест америчких школа, који су праћени током две године. Добијени резултати показују да ученици који су ангажовани у ваннаставним активностима остварују бољи школски успех, имају позитивније ставове према школи и имају виши ниво образовних аспирација. Међутим, иако позитивна, установљена повезаност је била слабог интензитета. Повезаност између коришћења психоактивних супстанци и учешћа у ваннаставним активностима није нађена. Разлике у погледу демографских карактеристика се нису показале као значајне за објашњавање повезаности између испитиваних феномена. Што се тиче типа активности, генерално узевши, произлази да су ученици који су укључени у ваннаставне активности које не припадају области спорта боље прилагођени од оних који учествују у спортским активностима или нису уопште укључени, мада разлике нису убедљиве (Darling, Caldwell & Smith, 2005).

истраживања показују да је учествовање ученика у ваннаставним активностима заступљеније код старијих ученика, талентованих ученика (за музику, спорт, уметност) и ученика из имућнијих породица. Девојчице су, генерално гледано, спремније да се укључе у ваннаставне активности, али не и у неке специфичне, за које се везују полни стереотипи. Такође је истраживањима потврђено да је учешће у ваннаставним активностима чешће код ученика који остварују бољи школски успех, ученика који имају позитивно мишљење и ставове према социоемоционалној клими у школи, квалитету рада наставника, дисциплини у школи, ученика који су генерално задовољнији школом и учењем и ученика који имају развијену интринзичку мотивацију (Fullarton, 2002).

У погледу карактеристика школе (школски контекст) испитивани су од организационих фактора величина школе и однос броја наставника и ученика, а од контекстуалних фактора школска клима, социоекономски статус ученика и присуство ученика из непотпуних породица (McNeal, 1999). Показало се да је учешће ученика у ваннаставним активностима мање у школама са већим бројем ученика, као и у школама у којима влада лоша клима (у којима се ученици осећају небезбедно, у којима владају лоши социјални односи између ученика, као и ученика и наставника, у којима ученици испољавају агресивно и делинквентно понашање). Налази, такође, показују да је укљученост ученика у ваннаставне активности нижа у школама чији ученици потичу из породица са вишим социоекономским статусом. Аутори сматрају да се овакав налаз може тумачити тиме да се у елитнијим школама већа пажња поклања наставним активностима, односно остваривању академских исхода, или да образованији и имућнији родитељи усмеравају своју децу ка продуктивном коришћењу слободног времена, али у оквиру активности које се не одвијају у школи или у организацији школе (нпр. приватни часови, похађање уметничких школа и сл).

Све наведене могуће ефекте учешћа ученика у ваннаставним активностима, као и различите факторе који могу утицати на ангажовање ученика у датим активностима корисно је имати на уму када се размишља и практично делује у правцу развијања структуре школских активности.

Ефекти ваннаставних активности за професионално деловање и понашање наставника. За рад и развој наставника битно је које се све и какве активности у школи реализују и каква је улога наставника у њиховом осмишљавању и реализацији. Разноврсност наставних и ваннаставних васпитно-образовних активности у школи омогућава наставницима да се, поред рада у настави, ангажују и на друге начине у школи и да испољавају и задовољавају своје способности, потребе и интересовања (Hebib, 2009). Отварање простора за остваривање улоге креатора, а не само реализатора

школског програма, простора за учешће у одлучивању о броју и врсти школских активности, о специфичном профилу школског програма даје могућност наставнику да се професионално развија обављајући свој посао. Рад на обезбеђивању претпоставки за успешну реализацију различитих школских активности отвара могућност наставнику за успостављање и развијање комуникације и сарадње са колегама из других школа, са стручњацима из области образовања и других профила из локалне средине, са родитељима ученика, стручним институцијама из окружења школе, што не само да резултира израженијим професионалним и друштвеним ангажманом наставника, већ и позитивно повратно делује на његов свакодневни рад у школи.

Ефекти ваннаставних активности на развој школе као институције. Уколико се као саставни део школског програма у школи реализују и различите васпитно-образовне активности које не припадају непосредном наставном раду, веће су шансе да се адекватније одговори на захтев за прилагођавање садржаја и активности школског рада ученичким потребама, могућностима и интересовањима како би се обезбедили услови за несметан индивидуални развој ученика. Такође је важно истаћи да разноврсност школских активности обезбеђује остваривање сложене улоге школе које се не може свести на интелектуални развој ученика, тј. на, у ужем смислу речи, усвајање и развијање знања (иако је то примарна и најважнија улога школе), већ се односи и на развој социјално-емоционалне сфере личности ученика. У условима када се поједине васпитно-образовне и друге школске активности организују на основу претходно испитаних потреба ученика и локалне заједнице, а у складу са кадровским и материјално-техничким могућностима школе, може се развијати посебан (факултативан) део школског програма по којем ће школа бити специфична и препознатљива у локалној средини, што јесте један од начина развоја школе као институције.

Закључак

Иако основу школског програма чини програм наставног рада, у школи могу и треба да се организују и реализују бројне и разноврсне активности. Због успешнијег остваривања функције и основних циљева и исхода васпитања и образовања, пожељно је да се у школи, поред наставе, организују и реализују разноврсне васпитно-образовне активности намењене ученицима, тј. њиховом развоју. Школа као васпитно-образовна институција може и треба да организује и реализује и васпитно-образовни рад са тзв. неученичким категоријама чиме се, с једне стране, постиже виши ниво отворености те институције, а евидентирају се и резултати на пољу културно-образовног деловања школе, с друге стране. Наведене активности, као

и остале активности школе намењене ученицима или другим корисницима које нису примарно васпитно-образовне, а које се реализују са циљем обезбеђивања потребних претпоставки за успешан школски рад, чине саставни део школског програма, односно целину структуре активности школе.

Реализацијом, према садржају и организационој форми, различитих ваннаставних активности (које се понекад реализују и ван школског простора у сарадњи са појединцима и институцијама из локалног окружења) стварају се могућности за израженије уважавање принципа диференцијације и индивидуализације школског рада, као што се и обезбеђују услови за успешније остваривање комплексне улоге школе коју не треба сводити само на интелектуални развој ученика у ужем смислу речи. Поред позитивних ефеката које разноврсне школске активности имају на рад и развој ученика, потребно је имати на уму да је разграната структура школских активности повезана и са професионалним деловањем наставника, као и са развојем школе као институције.

На крају, морамо поставити питање који су разлози што разноврсност школских активности још увек није општа слика стања у нашим школама, иако су неоспорно бројни позитивни ефекти разгранате структуре школске делатности. Евидентно је да се и даље јављају тешкоће у организацији и реализацији разноврсних школских активности. Те тешкоће тичу се: временске и просторне организације рада у школи, материјално-техничких услова рада у школи, стручне оспособљености наставника, а посебно постојеће концепције школског програма. Наиме, у условима када су нпр. програмски садржаји унапред дефинисани и прописани, отвара се могућност да се кроз различите друге облике ваннаставних активности одговори на индивидуалне потребе, интересовања и склоности ученика. Међутим, у таквим условима неретко се у самој школској пракси нагласак ставља на реализовање прописаних програмских садржаја (при чему се настава често своди на процес подучавања), док се други видови васпитно-образовних активности занемарују. Надамо се, ипак, да ће се, упркос наведеним тешкоћама, школски програм и у нашој основној школи убудуће конципирати и реализовати не само као програм наставног рада.

Литература:

- Cooper, H. J. et al. (1999): Relationships between five after-school activities and academic achievement, *Journal of Educational Psychology*, Vol. 91, No. 2, 369-378.
- Darling, H., L. Caldwell & R. Smith (2005): Participation in school-based extracurricular activities and adolescent adjustment, *Journal of Leisure Research*, Vol. 37, No. 1, 51-76.
- Denault, A. S, F. Poulin & S. Pedersen (2009): Intensity of participation in organized youth activities during the high school years: Longitudinal associations with adjustment, *Applied Developmental Science*, Vol. 13, No. 2, 74-87.

- Fredricks, J. A. & J. S. Eccles (2006): Extracurricular involvement and adolescent adjustment: Impact of duration, number of activities, and breadth of participation, *Applied Developmental Science*, Vol. 10, No. 3, 132–146.
- Fullarton, S. (2002): *Longitudinal Surveys of Australian Youth: Student engagement with school: Individual and school-level influences*. Australian council for educational research, dostupno na adresi: http://www.acer.edu.au/documents/LSAY_Isay27.pdf
- Gerber, S. B. (1996): Extracurricular activities and academic achievement, *Journal of Research and Development in Education*, Vol. 30, No. 1, 42-50.
- Хебиб, Е. (2009): *Школа као систем*, Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета.
- International Encyclopedia of Education* (1994). Oxford: Pergamon.
- Marsh, H. W. (1992): Extracurricular activities: Beneficial extension of the traditional curriculum or subversion of academic goals? *Journal of Educational Psychology*, Vol. 84, 553-562.
- Marsh, H. W. & S. Kleitman (2002): Extracurricular school activities: The good, the bad, and the nonlinear, *Harvard Educational Review*, Vol. 72, No. 4, 464-511.
- McHeal, R. (1998): High school extracurricular activities: 'Closed' structures and stratifying patterns of participation, *Journal of Educational Research*, Vol. 91, No. 3, 183-191.
- McHeal, R. (1999): Participation in high school extracurricular activities: Investigating school effects, *Social Science Quarterly*, Vol. 80, No. 2, 291-309.
- Mahoney, J. L. (2000). School extracurricular activity participation as a moderator in the development of antisocial patterns. *Child Development*, Vol. 71, No. 2, 502–516.
- Mahoney, J. L., & R. B. Cairns (1997). Do extracurricular activities protect against early school dropout? *Developmental Psychology*, Vol. 33, No. 2, 241–253.
- Mahoney, J. L., B. D. Cairns, & T. Farmer (2003). Promoting interpersonal competence and educational success through extracurricular activity participation. *Journal of Educational Psychology*, Vol. 95, No. 2, 409–418.
- Педагошка енциклопедија* (1989). Београд: ЗУНС.
- Педагошки лексикон* (1996): Београд: ЗУНС.
- Трнавац, Н. (2005): *Школска педагогија – предавања и чланци*, књига И, Београд: Научна књига – Комерц.
- Трнавац, Н. и Ђорђевић, Ј. (2007): *Педагогија*, Београд: Научна књига.
- Van Matre, J. C. et al. (2000): Effect of students' after-school activities on teachers' academic expectancies, *Contemporary Educational Psychology*, Vol. 25, No. 2, 167-183.
- Закон о основама система образовања и васпитања*, Службени гласник Републике Србије, бр. 12/72/2009.

Подаци о ауторима:

*Емина Хебиб, доктор педагошких наука, доцент на Одељењу за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет, Београд,
E-mail: ehebib@f.bg.ac.rs*

*Вера Спасеновић, доктор педагошких наука, доцент на Одељењу за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет, Београд,
E-mail: vspasenovic@f.bg.ac.rs*